
VALÓSÁGUNK

SZEPESI JÓZSEF

Telepiek

A telep felszámolását – mint mindenütt az országban – Salgótarjánban is a Politikai Bizottság 1961. június 20-i határozata tette lehetővé, mely a cigány lakosság helyzetének javításával kapcsolatos, egyes feladatokról szólt. A határozat rendelkező részének első pontja deklarálta, hogy „fokozatosan el kell érni, hogy a cigányok a lakosság többi részétől nem elkülönülten, állandó lakhelyen települjenek, állandó munkához jussanak, egészségügyi körülményeik javuljanak és emelkedjék kulturális színvonaluk... A tanácsok szorgalmazzák és segítsék megfelelő kutak és árnyékszékek létesítését a telepeken.”

A salgótarjáni „cigányhegy” (így nevezték a telepet) ez idő tájt különös látványt nyújtott. A földhözragadt vályogkalyibák kátránypapír fedelét rühesre perzselte a nap, a viskók közti szűk térségekben dongó nagyságú döglegyek nyüzsögtek, s kóbor kutyák és macskák marakodtak a nyomor végtermékein. E környezetben annál szembetűnőbb és meghökkentőbb volt a „cimbalomművész” Kupakos putriján egy tábla, amelyen a következő, tárgyilagos megállapítás volt olvasható: TISZTA UDVAR, RENDES HÁZ. A tanács illetékesei búskomor képpel jártak házról házra a telepen, Kupakos portájához érve azonban majdnem nevetögörcsöt kaptak valamennyien. Az „urak” láttán Kupakos, kissé meglepetten, lepöccintett rongyos könyökvédőjéről egy poloskát, majd gyorsan játszani kezdte a Rákóczi-indulót. Szentül meg volt győződve ugyanis arról, hogy a városi urakat kizárólag az ő művészzenialitásának híre csalta a telepre. Az igazság azonban az volt, amit vézna felesége, Margitka már sejtett, éppen ezért felkapta a valaha kék zománcos, horpadt ivóvödröt, a „rocskát”, s az udvaron „iskolázó” gyerekek közé locsantotta belőle a vizet. Ez a játék ebben az időben igen népszerű volt a telepi gyerekek között. A földbe karcolt iskola nyolc négyzetet egy darab pala vagy cserép spiccelésével, féllábon végigcsoszoghatták nap mint nap ezek a „tanulók”, egyetlen tantárgy az ügyesség volt, s ebből jelesre vizsgáltak valamennyien.

– Csak nem akarsz ezen a szent napon szederszedéssel bepiszkolni a kezdet? – kérdezte mély megrökönyödést színelve Kupakos. – S tettetett kétségbeeséssel a városi emberekhez fordult.

– Uraim, kérem, világosítsák fel ezt a szerencsétlent, mondják ki kérem, hogy mától megváltozik az életünk...

Ekkor hangzott fel Tróger és Kaka kánonvinnyogása az udvaron.

– Tróger fiam, Kaka fiam, már megint szégyent hoztatok kétszeres Kossuthdíjas apátokra.

Mert a rögeszméje az volt, hogy nála nagyobb művészt még nem hordott há-

tán a földkerékség. Ennek ellenére, egyetlen banda sem fogadta be, felesége, Margitka tartotta el a családot, nyáron csipkézésből, gombázásból, télen haldázásból, akár a legtöbb cigányasszony a telepen. Mert a cigány férfiak nagy része ebben az időben még ősi kiváltságokat élvezett, legtöbbjük dolga a kártyázáson és ivászaton túl, csupán a gyerekcsinálás, valamint az asszonyverés „nemes cselekedeteiből” állt.

– A varnyúk mérjék fel a belemmel a határt, ha ennek a cigányembernek egy csöpp esze is van – mondja Margitka egykedvűen. És szedertövis-karmolta karján a kopott vödörrel elballagott a medence felé.

A medence a cigánytelepen túl, egy nagy, szabálytalan mélyedés volt, közepén keskeny patak szelte ketté: A patak egy ráccsal elzárt kanálisba csorgott. A medencében két futballpálya volt: egy kisebb a gyerekeké, s egy nagyobb a cigány férfiaké. Ezek a pályák kora regeltől késő délutánig parázs csaták és hangos viták színterei voltak. Szemben a csupas, zöld dombon, amit egyszerűen „gyepnek” neveztek, általában a lányok és az öregasszonyok üldögéltek. Távolabb, a fenyves és akácok találkozásánál terültek el a gazdag szederlelő helyek. Ide igyekezett Margitka a többi cigányasszony társaságában.

Karádi, az egyik legocsmányabb hangú valamennyi közt, éppen „szájából etette” Bacskait, a szederkereskedőt, aki – szerinte – mindig átveri az ügyfeleket. A medence szélén jártak, szemétkupacokat és méregzöld disznóürülékeket kerülgetve. A sekély patakban egy oszlásnak indult macskadög körül kövér ebihalak nyüzsögtek.

– Kint jártak ma a tanácstól – szólta Margitka a többiekhez. – Le fogják bontani a cigánytelepet.

– Azt mondják, valami iskolát vagy szanatóriumot akarnak építeni a helyére – mondta hitetlenkedve Katyi Rózsi.

– Asszonyok, csak nem a Sánta Lajos keze van a dologban? – kérdezte izgatottan Panni néni.

– Az bizony lehet – kapott a szón a kotnyeles Dilini –, mert az uram, a Kalina Lajos mesélte, hogy ez a Sánta bement egyszer a tanácsra és azt mondta, adjanak neki egymillió forintot, meg egy fekete Volgát és ő megoldja a „cigánykérdést”.

– De sokat tudtok – szólta közbe a Kártyás Búvárné, miközben szétvetett lábakkal megállt és egy csokor lósóskát kutyafuttában megpermetezett. – Az Isten vegye el az erőmet, ha nem bolondok vagytok valamennyien. S miután ráncos, bő szoknyáját egy gyors, markoló mozdulattal néhányszor vaskos ágyéka alá gyűrte, durrantott párat nyomatékosan. A lósóskák kókadtan tűrték gyalázatukat.

Eközben a medence közepéhez értek. A nagy pályán izmos, félmeztelen suhancok rúgták a pöttyös gumilabdát. A szurkolók – jórészt maszatos kis kölykök – kórusban biztatták kedvenceiket.

Tangós, a nem cigány csatár – aki egyébként itt született és nőtt fel a telepen, így társaitól csak külsőleg különbözött –, elég rossz formában volt. Társai felváltva „etetgették”, tiki-takiztak” vele, „dekázgattak” az orra előtt, „kötényt” adtak neki.

Anyja, Panni néni, ezt látva, kissé lemaradt a cigányasszonyoktól és önéretes hangon így kiáltott a magzatára:

– Te gyerek, mit szaladgálsz a labda után, nem látod, hogy nem adják oda?! Gyere haza – kiabált újra a fiának –, veszek én neked tíz labdát is, ha kell...!

A szurkolótábor hangos hahotába kezdett.

– Csak a kezem közé kaphatnám valamelyikötöket – tördelte sóváran ekcémás ujjait –, úgy elverném, hogy markában vinné haza a valagát.

No hiszen, több se kellett a vidám porontyoknak, akikről falra hányt borsóként pergett le ez a fenyegetés. Fürgén, könnyű port kavarva, körbetáncolták a nehéz mozgású, terebélyes némbert, miközben szörnyű hangon a következő csúfondáros kis nótát énekeltek: „Búvár a víz alatt, / hozzá nekem kis hatal...”

A nótának Dartvás tompa puffanása vetett véget, aki egy tchénlepcény jóvoltából, nagyot vágódott a kör közepén. „Jaj, de csúszik ez a babánhéj...” – váltottak ritmust rögtön a gyerekek.

Hogy hogyan került a pajkos gyerekek közé, talán ő maga sem tudta. Nem is érdekelte. Tény, hogy Dartvásnak, a „szavalóművésznek” és „táncdalénekesnek”, akit csecsmőkorában fejrejtett a nagymamája, ez a kis baleset gyökeresen megváltoztatta az életét. Először felült és a bibliai Betlehemről kezdett deklamálni, akár egy plébános, később kijelentette, hogy pompásan érzi magát a „természet lágy ölén”. Egy óra múlva pedig megszóktette Tarka Lepke lányát, a bajuszos Matilkát, s a Kadajcsik kamrájában, térdén állva, a következő választékos bókokkal árasztotta el:

– Fekete gyöngyszem. Te kincs. Ilyen a patikában sincs. Úgy vágyom csódot, mint forró sivatag homokja a hús forrás vizét...

A bajuszos Matilka azonban, mivel észrevette az arasznyira tárt ajtó résén keresztül leskelődő Kadajcsikot, ilyen szavakkal próbálta lehűteni felhevült kedvesét:

– Nyald meg ezt a költő izémet, maradj már veszteg, legalább addig, amíg besötétedik.

Ennek ellenére, néhány év múlva szült neki egy egészséges fiút, akit – mivel éppen a *Monte Cristo grófja* című filmet játszották a moziban –, az előkelő hangzású Edmont névre kereszteltek.

Ekkorra a cigányhegyen megváltozott az élet; a putrik egy részét földig romboltatta a tanács, s lakóit, mint gyommagvakat a szél, szétszórta a város különböző pontjain. Így még embertelenebb külsőt öltött a telep. A cigányhegy szanalását ugyanis félbehagyták, mert megszületett az egész városra kiterjedő, ez irányú programtervezet.

Minderről persze mit sem tudtak a cigányok. Jano, a híres öreg remete, akinek különös, merész fantáziájú festményei néhány év múlva ámulatba ejtették a tiszta és művelt Európát, kormos búrójú, kanócos petróleumlámpa mellett, korhadó küszöbre kuporogva, talán épp’ ebben az időben írta (történetesen levélben) egyebek között a következőket: „Ez a telep, amelyen lakok, cigányhegy néven van elismerve. Most a város újjáépítésekor, papíron már meg van semmisítve, s az utóbbi idők folyamán egy részét le is bontották. A telepen maradt több tucat putri – az egyikében én lakok. El lehet képzelni, hogy itt most mi van. Az van, hogy az összedőlт vályogfal-maradványok romjai között minden elképzelhető, a cigányélet hanyagságának, rendtelenségének minden hulladékja, szemetje, szennye, szennyvize, sőt ürülke is a romok közé van szórva, öntve. A romok és viskók között bűz terjeng. Ilyen környezetben fehér öltözetet viselni, szerintem – bűn... (Jano a levelet egy »steril« doktornőnek írta.) Azt is elmondhatom, hogy a fehér inget, vagy bármilyen ruhadarabot, ami fehér volt, soha nem szerettem, nem is viseltem...”

Amikor ezekhez a sorokhoz ért, kedvenc macskája, Etye, vézna vállára ugrott, s korholó hangon az öreg fülébe dorombolt.

Jano a telep romlásán nem kesergett – mint mondta. Valami nosztalgikus delej azonban folyton visszaráncigálta lelkénél fogva a múltba. Emlékképein a telep apró, különböző színűre meszelt házikókból, itt-ott kis kertből és tisztára söpört, tenyérnyi udvarokból állt. Régebben – így emlékezett – karácsonykor, húsvétkor és május elsején a cigányasszonyok mindig sárgára színezített agyaggal mázolták le belül a kunyhók döngölt földfelületét; ez új, üdőbb külsőt kölcsönzött lakóiknak is.

Egy dologra azonban nem szívesen emlékezett: a szénbányatelep palahányójára, ahol a legtöbb cigány (vele együtt) téltől tavaszig a kenyérét kereste. Pedig a zsák alatt görnyedő sáros-bocskoros árnyak onnan cipelték háton a jövőt, félmázsánként, potom tizenöt forintért. Ebből éltek és tartották el családjaikat hosszú éveken keresztül. Mégsem gondolt szívesen a „haldázókra”, a hajnali rongyos kísértetekre, akik a derekuk köré csavart durva kötelekkel, mint nagy hürkás hernyók, araszoltak a meddőrakás oldalán. Mindezekre mégis jól emlékezett.

Gyakran és szívesen kószáltam a telepen. Gyakran meglátogattam Janót is, az öreg remetét. Ezt rajtam kívül csak kevesen tehették.

– Hidd meg nekem – szokta mondogatni –, a cigányt még egy társadalom sem vette emberszámba. Attól, hogy munkát, meg lakást adnak neki, még nem lesz ember a cigány. A cigány cigány volt mindig, és az is marad, amíg világ a világ.

A cigányhegy történetét és az ott élő családokat nála jobban nem ismerte senki. Őtöle tudom, hogy a régi, messzi időkben, valamikor a múlt század vége táján telepedett le itt először néhány cigány zenészcsalád, köztük apja is, aki később a Magyar Királyi Katonazenekar karnagyí egyenruháját is magára ölthette.

– Hidd meg nekem, nagy dolog volt ez akkor – mondogatta büszkén. – De ne azt hidd ám – tette hozzá tüstént –, hogy ez valami egyenrangúságot is jelentett. A helyzet az volt, hogy a tiszt urak nagyon szerettek mulatni, s ez abban az időben elképzelhetetlen volt cigányzene nélkül. A cigányzenészt tehát ilyen formában megbecsülték, de a szemükben nem személy, hanem felcícomázott szükségleti tárgy maradt továbbra is.

– Az első világháborúban, úgy tudom, néhány cigányzenészt mégis leszereltek – jegyeztem meg bátortalanul.

– Volt ilyen is – felelte ingerülten. – De ne gondold, hogy ez valamiféle humánus, emberbaráti gesztus volt a cigányok felé. Nem az ember, a tárgy érdekelte őket.

A felszabadulás után az egész országban megváltozott az élet. Csak a cigányság élete maradt az ősi, természetében és eszközeiben egyaránt, egészen a hatvanas évekig.

Amikor is: megszólaltak a szirénák, s a hajnali szennyes, ködgyás telep friss, csípős hűgyszagot bocsátott az Amo-szappan illatú világra. A putrik mélyén füstös mécsesek és petróleumlámpák kísértetlángjai mellett borzas üstökű árnyak vakaróztak; szabálytalan, szeszélyes mozgásritmusukhoz egy-egy süvöltő fals bégázfütty szolgáltatta a zenét.

Némelyek szájukban langyosított vízzel kimosták szemükből a csipát, mások még azt sem. Zsebükben újságpapírba csavart zsíros kenyérral indultak az új embert (és új problémákat) formáló lehetőségek felé. Mert e lehetőségek

ekkortájt már egyre inkább várták őket a bányák mélyén, a gyarak melegüzemeiben és az építkezések kubiksáncain. Csak az egészségtelen putrik nem akartak összeomlani sehogyan sem a telepen.

Sokan idegenkedtek, s féltek is az „új világtól”, ezért egy agitációs munkacsoport alakult talpraesett cigányokból. A csoport tagjai régebbi munkások, tanácsstagok voltak, olyan személyek, akikre – a hivatalos szervek szerint – felnézhetek a telepi emberek. Ők lettek hivatva (hivatalosan) átnevelni a cigányságot. Már most csak az volt a kérdés, hogyan fogjanak a feladathoz. Nemrégiben (rövid ideig) működött a telepen egy cigányklub, először azt akarták újból beindítani, a helyiségben azonban – mivel az eső elmosta a házat –, Bota Tibi lakott a családjával; s ez bizony elég nagy probléma volt, mivel akárhányszor felkeresték ez ügyben az illetékesek, Tibi csak angolul vagy franciául volt hajlandó tárgyalni velük... „Tözsonozoföa” – körülbelül így és ennyit beszélt franciául, angolul pedig: „Canyon döl oro”. Így egy idő után le kellett mondaniuk a cigányklubról, jobb híján vékony, szürke brosrúrákkal, s a brosrúrákhoz illő merev ábrázattal járták tovább a telepet.

Dratvás, miután a pap (állítólag) nem volt hajlandó megkeresztelni romantikus neve miatt a gyermeket, az új kor szellemének megfelelően, névadó ünnepséget rendezett. Az ünnepségre, ősi szokás szerint, nem hívtak „direktvendégeket”, aki arra járt, s kedve volt hozzá, nyugodtan betérhetett.

Pulyag, a süket „kocaprimás”, mint mindig, most is elsőnek érkezett, de mivel még nem volt kinek muzsikálni, szegre akasztotta a hegedűt. S ez lett a veszte. Mármint az ócska hegedűnek, ami a putri döngölt földpadlóján vinnyantva egyet, rípiytára tört. Pulyag ugyanis nem csak süket volt, hanem egy kicsit vak is. Nem csoda hát, ha szögnek nézte a falon a legyet. Nem sokkal később, a közben meggyült vendégeknek, Dratvás éppen a *Citrom ízű banán*... kezdetű, népszerű slágerre kezdte énekelni – miközben Pulyag törött gerincű hangszerét siratta –, amikor Kuhár félmeztelenül, lyukas svájcisapkában, meztláb, zord gatyaszárában jókora *himingával*, mint sörtés haragú mennykő csapódott az ünneplők közé. Sötét, üres tekintetével feleségét, a ferelmes szájú Karádit kereste.

– Asszony, a gyerekeid már megint gombfociznak valahol a szememmel – dörögte furcsa orrhagon az oldalbordája felé –, de ha összecarcolgatják, vagy ne adj’ isten, elcserélik valami üveggolyóért, mint a múltkor, vakuljak meg a másik szememre is, ha meg nem fojtom valamelyiket! Hányszor a szájukba rágtam – ordította eszeveszetten –, hogy nem játékszer a szemem! De hát a te majmaidnak beszélhet az ember, olyan hülyék, akár csak te, ragadj össze velük!

Karádi, mint akit vipera mart meg, szökött talpra e szavak hallatára.

– Nyald meg ezt az élénk, éles, erős, piros véremet – hörögte majdnem patetikusan. – Hát minek teszed ki minden este a kredencre? Most mehetsz megint az esztékába, íratni egy másikat!

– Karádi, ne bénuljon meg a nyelved, még meg nem mondod, hova lett a szemem!

– Hova lett, azt kérded? – csapott a combjára emez és gúnyosan felnyerített. – Hát tudd meg, hogy ma reggel a Gabika selyemcukornak nézte és lenyelte...!

Kuhár, mint akit főbekólintottak, nyögve leroskadt Pulyag törött hegedűje mellé a fal tövébe, s szinte eszelősen mormolta maga elé:

– Istenkém, add, hogy kiszarja az a gyerek a szemem.

Mint később kiderült, az Isten ezt megadta. Csakhogy ez a szem már nem volt Kuhár igazi szeme. A színét és a szagát illetően, legalábbis nem. Igaz, a szag később elillan, a sajátos, savós, matt színezetet azonban, amit a gyomor- nedvben és a béltekervények labirintusában nyert, örökre megőrizte. De ezzel nem sokat törődött Kuhár, immár megbékélten, fenékig ürített ő is egy pálinkával teli, csorba szájú kávéspoharat az újszülött kis Edmont egészségére, aki a helyiség egyetlen, durva deszkából tákolt, zsákokkal letakart, rozoga fekhelyén vonyított.

A cigányhegy megbolydult, zavaros, összekuszált életrendjére mi sem volt jellemzőbb, mint hogy a keresztlővel egyidőben, néhány putrival odább, mi jó páran, az öreg Piro holtteste mellett virrasztottunk, aki az előző éjszaka akasztotta fel magát.

A cigányoknál, ha valaki meghal, átvirrasztják az éjszakát. Furcsa, régi szokás ez, az ősök hagyománya. Rokonok, barátok, ismerősök (gyakran idegenek is) vendégei a gyászoló családnak. Csoportokba verődve beszélgetnek ismert, sokszínű nyelvükön és néha isznak egyet a megboldogult tiszteletére. Különféle történetek tudói bizarr mesékbe kezdenek. Megleivenedik a múlt. Füstös szagú, rongyos gúnyában koldul a purdé képzelet. Am a bor fogytán, kigyuladnak az arcok, vérbőszenvédély ég a tekintetekben. Valaki sikamlós történetbe kezd és elpirulnak a lányok, karcsú derekak köré erős karok fonódnak. S a távozó lélek szomorú népe reggelre elfelejti a halált.

Így történt most is, noha a megboldogult fia megpróbálta rendre utasítani a mind vidámabb társaságot. Próbálkozása eredménytelen maradt: a mámor profán kis ördögei rakoncátlankodni kezdtek a szemekben.

Pulyag, a süket kocaprimás, aki Dratvás keresztlőjéből csöppent a virrasztóba, hóna alatt a rokkant hegedűvel, kopott nagykabátjában, már jó ideje didergett a csikolábú masina előtt – a gyászolók ezen mulattak. Az öntöttvas kályhát ugyanis izzásig hevítette a haldai sifer, olyannyira, hogy Pulyag kabátja lassan füstölni kezdett. Pulyag azonban rendületlenül tovább didergett füstölgő nagykabátban is.

– More – figyelmeztették többen is a szerencsétlent –, még meggyullad rajtad a kabát.

Pulyag, mivel nagyot hallott, nem fogta fel a hozzá intézett szavak értelmét, illetve egészen másképp értelmezte azokat, ezért így válaszolt a figyelmeztetésekre:

– Most ettem, nem vagyok éhes.

Mivel azonban tovább szekírozták, sőt, valaki el is tuszkolta a kályha mellől, végül már nem állt ellen az „unszolásnak”.

– Jól van no – mondta –, ha már ennyire kínálgattok, ezek egy kicsit abból a szalonnából.

Azzal leült az asztal mellé, az egyetlen csorba tányért maga elé húzta a fél oldal avas szalonnával, s mielőtt bárki észbekapott volna, pár pillanat alatt, bőristől bekebelezte az egészet.

Elsőként Uzsú, a Tarka Malac tért magához. Életében talán először, lekapta fejéről a zsíros, megállapíthatatlan színű svájcisapkát, s dühösen a sarokba hajította. Am mielőtt szózatot intézhetett volna a legocsmányabb állatokhoz és betegségekhez, figyelmükbe ajánlva Pulyag nemes belsőszerveit, éktelen határa fakadt a társaság. S aki Uzsú fedetlen, bibircsókos, gömbölyű fejt valaha látta, ezen bizony csöppet sem csodálkozik. Ez a fej maga volt a leg-tökéletesebb tökéletlenség. A maga nemében, természetesen. Még én is nevet-

tem, pedig az én fejemet sem iparművész tervezte, de nekem legalább volt hajam, ha oroszlanlobonccal nem is vetekedett, míg Uzsú fejdisze, csupán a fényes koponyabőrön szabálytalanul burjánzó, apró, tarka pihepamacskból állt.

Uzsú e nem várt fordulat után, kissé röstelkedve, némán fejére tette a ronda sapkát, s valószínűleg olyan érzése támadt, mintha a hajhagymáit is Pulyag zabálta volna meg a szalonnával. Ezért magában azt kívánta: bár csak kilyukadna a gyomra ennek a cigánynak.

Egyedül a fuvaros Pipás, a megboldogult barátja, nem nevetgélt a többiekkel, sőt, könnyes szemekkel egész éjjel hajtogatta, hogy ő is felköti magát. Elég nagy kópé hírében állott, ezért senki sem hitt az ígéretésnek. Egyesek tréfából még biztatgatták is, ilyenformán:

– Igazad van komám, legjobb a másvilágon, ott nem fázol többé, nem korig a gyomrod, és nem fújja el a vihar a fejed fölől a tetőt.

Kadajcsik még egy üzenet továbbításával is megbízta a szerencsétlent.

– Oszd' ha a túlvilágon találkozol a cimboráddal, ne felejtse el megmondani neki, hogy fenemód jól éreztük magunkat a virrasztójában. Remélem – tette hozzá sokatmondóan felém kacsintva –, a te halotti torodon sem lesz oka panasznra senkinek.

S mesélni kezdte, hogy még a múlt nyáron, valahol vidéken, valami rokonánál, aki Pipás ösztövére gebéjére hasonlított, Götivel, a híres gombázóval, majd' éhen haltak egy virrasztóban. Se liszt, se só, de még tiszta víz is alig volt az egész házban.

– Meglátod, holnap én is felkötöm magam – mondta makacsul Pipás.

– Fel én barátom, egykomám. És újra kezdünk mindent drága cimborám, együtt a túlvilágon...

S másnap, Piro temetésén, a halottasház mögött, egy rozsdás koszorúdróra valóban felakasztotta magát.

Az ő virrasztójában nem viccelődött senki. Nem volt szalonna, sem ital. Csupán a megyei kórház negyedik emeletén, az ütődött Didika mormolt lelkiüdvéért néhány zagyva miatyánkot, mielőtt az ablakon kivetette magát. Ebben az időben temették el Kupakost is. Virrasztó, virrasztót ért a cigánytelepen.

Baar doktor, a cigányok körzeti orvosa egyre ingerültebb lett a rokkanttelepi rendelőben. Mint asszisztensének gyakran kifejtette, az örökletes cigány lelkialkat már lassan az idegeire megy. Itt van például a megboldogult, epilepsziás Etesi Margit esete, aki ráadásul kopasz volt és parókát viselt. Egyszer rosszul lett a szerencsétlen, s ahelyett, hogy orvost hívtak volna, mi történt? Szóltak a Nagy Hernyasnak, ennek a behemót, durva bányásznak, a „nőgyógyásznak”, aki egy fakanállal vizsgálgatni kezdte a félig öntudatlan asszony vagináját: „Mondja szépen, hogy á...”

Mindezt persze a röhögő, népes nyilvánosság előtt. Hát csoda, ha halnak? Nevetve halnak.

Baar doktor minden cigányt személyesen ismert a telepen, tudta ki kinek a rokona, melyik famíliához tartozik. Csúfnéven szólított minden beteget és korra, nemre való tekintet nélkül tegezte valamennyiüket. Emellett nyílt és barátságos volt mindenkihez, ily módon közvetlen, bizalmas viszonyba került az emberekkel. Olyannyira, hogy itt-ott azt rebesgették: aki ennyire ismeri és megérti a cigányokat, nem lehet más, mint közülük való. E mendemondák

híre persze eljutott a doktor füleihez is. Ekkor így szólt a meglepett asszisztensnőhöz:

– Más érzés valakinek csúzlival belőni az ablakát, és más érzés az ablak tulajdonosának lenni.

Csucsinak, az asztmás mesterlövőnek (Baar doktor éppen őt kezelte), aki csúzlijával állítólag le tudta löni a leggyorsabb röptű madarat is, e szavak hallatán a szó szoros értelmében lecsett az álla. Tátott szájjal tántorgott ki a rendelőlőből, nem kis ámulatára a klienseknek. Hogy megtudhatta-e valaki valaha, mitől esett le Csucsinak az álla, kérdés marad az idők végeztéig. Tény, hogy Csuci ettől a perctől a megtisztelő „Állas” ragadványnévvel élt és csúzlizott tovább a cigány köztudatban.

– Tözszozozofóá... – dadogta „franciául”, kissé imbolyogva a következő „beteg”. Baar doktor fel sem pillantott a papírjaiból, úgy kérdezte:

– Akkut probléma? Nyelvezavar? – közben aláírta a recepteket.

– Canyon döl oro... – váltott „angolra” két csuklás között Bota Tibi.

– Tessék, ez a táppénzes papír, ez meg a gyógyszer – állt fel mosolyogva az orvos. – Most pedig fiam, eredj szépen az idegenforgalmi hivatalba. – S a saját kezével kinyitott ajtón, saját kezével lódtította ki a beteget.

Dratvás, mint mindig, most is egy csokor virággal érkezett. Ő ugyanis már hosszú idő óta az asszisztensnő bájaitól volt „beteg”. Baar doktor tudta ezt a titkot, ezért meg sem kérdezte, vannak-e panaszai. Túrte, hogy átnyújtsa ajándékát a nőnek, kezét csókoljon, és Shakespeare Hamletéből elszavaljon néhány részletet. Énekelni azonban, az orvosi rendelő akusztikájára való tekintettel, sajnos nem engedhette a beteget. Ehelyett – miután e különleges gyógymód gyors, már-már fizikálisan is szemmel látható fejlődést eredményezett –, így szólt Dratváshoz az orvos:

– Egy kis munkaterápiával, azt hiszem, helyre billenthető a közérzeted. – S kedvesen rámosolygott a lankadtra rémült páciensre. – Szerencséd van. Imént telefonált a feleségem, hogy a lakásunkra hús mázsa kányási sifer érkezett. Menj és lapátold a pincébe a szenet, a többit a jövő héten megbeszéljük...

Dratvás után Uzsu, a Tarka Malac lépett a rendelőbe.

– Képzeld doktor úr – kezdte köszönés helyett –, a minap gombázni voltam...

– Mi különös van ebbe Uzsu – vágott szavába az orvos –, és egyáltalán, mi közöm ehhez énnekem? Ha kullancs fúródott a tőködbbe, vetközz! A nővérke addig befogja az orrát.

– Nem kullancs doktor úr, nem, dehogyan – csóválta a fejét hevesen Uzsu –, mondtam már, hogy gombázni voltam...

– Jó, jó, rendben van, gombázni voltál – mondta türelmetlenül az orvos. – Meséld el hát, hogy mi történt. – Közben arra gondolt, hogy milyen hülye is ő tulajdonképpen, hiszen jól tudta, hogy Uzsu egészséges, mint a makk, nem fog rajta semmi kórság, annak ellenére, hogy télvíz idején is a bátyja fáskamrájában alszik, kutya baja, azonkívül, hogy néha bevizel és sebesre marja a húgy a fenekét, tudja, hogy csak melegedni jár a rendelőbe, mert a bűdös-rongyos pufajkában, amit télen-nyáron viselni kénytelen, a legmocskosabb kocsmába sem engedik be, mindezt jól tudja, s tudja azt is, hogy jó néhány percig most sem fogja kidobni ezt a szerencsétlent, bár utána alaposan ki kell szellőztetni a helyiséget.

- Képzeld doktor úr - folytatta immár nyugodtabban a beteg -, a Nagy Erdőben, a Réztó környékén járok. Egyszer csak az útmenti bokrok között, jó pár méterrel előttem, megpillantok egy gombát. Hatalmas volt. Nem akarok hazudni doktor úr, higgye el, de volt abban egy mázsa is...

- Hiszen az valóban hatalmas gomba lehetett - mimelt álmélködő képet az orvos. - Egy szatyorba aligha férhetett bele.

- Hát szatyorba nem is - mondta Uzsú ravaszkásan. - De szerencsére ott volt a nagykabátom... Abba kötözve-bugyolálva cipeltem haza, de mondhatom, így is majd' meg szakadtam bele... Otthon aztán a kislábasban megsütöttem, olyan finom volt, még most is a számban érzem az ízét.

Baar doktor az órájára nézett és úgy döntött, hogy még néhány percet engedélyez a betegnek. Már nem figyelt Uzsú szavaira, így nem is hallotta azokat. Nem jutott eszébe mosolyogni sem a szálnalmas lödításokon. Azon tűnődött, hogy a régi, „komplett” cigánytelepen, miért nem volt ennyi páciense...

S hasonló dolgokon tűnődtem én is, miután Janó ismét kijelentette:

- Hidd meg nekem, a cigányt még egy társadalom sem vette emberszámba.

Hiába mondtam, hogy gyors társadalmi átalakuláson megyünk keresztül. Nem értette. És nem is akarta érteni. Keserű szájjal vettem tudomásul, hogy ez a zseniális elmével és lélekkel megáldott ember utálatot és előítéletet érez saját fajtájával szemben. Ekkor még nem gyanítottam, hogy az őscitől örökölt több évszázados öntudatbeli hiányosságot, s a vele karöltve járó kisebbségi érzést próbálta ily módon művészetétől távol tartani. Ezért nem sejtettem azt sem, hogy mindez csak póz, profilaktikus álca a sebezhető sejtelmek megóvása érdekében.

Bár köztudott tény volt, hogy fajtája közt még mindig ő élt a legnyomorúságosabb környezetben, különféle mendemondák keringtek gazdagságáról. Egyesek szerint a kamrájában és a padlásán, különféle fazekakban és lábasokban megszámlálhatatlan mennyiségű ezüstpénzt rejtgetett. Állítólag a gyerekek egyszer bűjőcskázás közben felfedezték, s hetekig dézsmálták a kincset. Az a hír járta, hogy ez az ördög adománya. Minthogy ördögi adomány tudása is, mely által képeket fest, szobrot farag, verset ír, hegedül, harmonikázik, anélkül, hogy valakitől valaha tanulta volna.

Mesélik, hogy egyszer, fiatal korában, apámmal, aki jó barátja volt, a Nagy Erdőben eltévedtek. Ez igen furcsa volt számukra is, hiszen úgy ismerték az erdőt, akár a tenyerüket. Öreg este lett, mire megtalálták a hazavezető utat. Ekkor azonban furcsa dolog történt. A Tányérkő közelében - így nevezték azt a hatalmas, természet fabrikálta asztalt, ami ősidők óta ismert pihenőhelye volt az erdőjáró embereknek - egy hatalmas, kéken sziporkázó sziklafal tornyosult eléjük. Körötte kék lángok, kék kígyók, kék szirmú, csodálatos virágok. S a kék lángok bűvületéből lassan elősejlett a sátán. Fehér hajú, vézna öregember képében jelent meg Janóék előtt, nem volt farka, szarva, sem patája, csupán a szemeiből sugárzó ördögi delej sejtette pokolbéli hivatását. Amint megszólalt, a kék kígyók szűkülve-sziszegve tekergöztek lábai elé, s a kék szirmú, csodálatos virágok sápadtan hajladoztak körülötte. Így szólott Janóékhoz a sátán:

- Ti két nyomorult szegény ember, íme az ördög útjára tévedtetek. Nagy szerencse, de egyben szerencsétlenség is ez számotokra, mert megajándékozlak benneteket a Rosszal, amelynek a beceneve: Kivételes Tehetség.

Jól vagy rosszul gazdálkodtok e kincssel - a ti dolgotok. Mindenképpen pokol lesz számotokra a világ. - S ezt mondván, a kék lángok bűvületébe

visszasejlett a Sátán. Eltűntek a kék kígyók, a kék szirmú csodálatos virágok, és a kéken sziporkázó sziklafal is semmivé foszlott előttük. Ettől fogva, cigány fejjel nem tudtak gondolkodni többé, s cigány szívvel érezni sem. Cigány sorsukat azonban vállalniuk és túrniuk kellett. Cigány méltósággal. Így valóban pokollá vált számukra a világ. Mert a világot, amelyben éltek, szerették. A világ viszont nem kedvelte őket. Körülményeik rabjaként, ellentmondások köze falazva túrték, s vállalták sorsukat.

Hogy mi minden történt még ezekben az időkben a cigányhegyen, nem tudható, mert minden apróság nincsen feljegyezve. A cigánytelepet mindenestre hamarosan, végérvényesen felszámolták, s lakóit szétszórták a város különböző pontjaira. Egy részük Baglyason, Pálfalván, valamint a régi gyári kolóniákban kapott lakást. Mások a Kavicsosban és a Művész-telepen, a kedvezményes áron vásárolt telkekre építkeztek. Voltak olyanok is – főként zenészek –, akik örökre elköltöztek a városból. Új életét egymástól részben elszigetelten, valamivel jobb körülmények között élte tovább a cigányság. Uzsú is otthonra talált. Megnősült. A Dzsukel Gyula legidősebb lányát, a Süket Jolánt vette feleségül, akinek néhány röpke esztendő alatt, több mint fél tucat görbe lábú apróságot nemzett. Fityóból, a Káko Jani unokájából buszsofőr lett, Budzsandiból, Búvárné unokájából híres bokszoló. Dravás fia is felcseperedett, s apja gitárját pengeti esténként a bányagépgyári kolóniában Tróger és Kaka gyerekeinek társaságában.

A fiatalok könnyen és örömmel vették tudomásul a cigányság sorsában bekövetkezett változást. Hamar felismerték és elfogadták a társadalom kínálta új lehetőségeket, a mind jobban duzzadó, egészséges integráció folyamatában gyorsan és vidáman sodródtak a természetes asszimiláció felé. Míg nem a társadalom hierarchiájának legalsó fokán – a nem cigány kolóniák lakosságával részben összeolvadva –, egy új, szívós és életrevaló rétegévé váltak a városi munkásságnak. Csak az öregek nem változtak. Búvárné ugyan megesküdtött, hogy nem vesz többé kártyát a kezébe, s szavát megtartotta egész életében. De hogyan? Úgy, hogy ezután unokája osztotta és tartotta helyette a lapot.

Jano, ekkor már túl volt az első infarktuson, s félig bénán hevert napok óta rokkanttelepi lakásában, amelynek ablakai a földig rombolt cigányhegyre néztek. Uzsú, néhány forintért, felsöpörte néha az udvart, lehordta a lépcsőn a szemetet, fát vágott, mikor mit kellett tenni éppen.

Ez idő tájt, valamelyik éjszaka, a szoba homályából előderengett, mint látomás, egy alak, aki az egykori Magyar Királyi Katonazenekar karnagyi egyenruháját viselte.

– Hát idejutottál – mondta kurtán, köszönés nélkül a magatehetetlen remetének. S lába mellett szemrehányón dorombolni kezdett a néhai durcás Etye macska mása is, aki éhesen, rühesen, elhagyatva, egy kóbor, lompos kankutyágyarai által félig szétmarcangoltan költözött át az árnyékvilágba.

Jano elferdült szájjal, gyöngéden gügyögött valamit a macska láttán. Apja látása nem keltett benne semmilyen érzelmet.

– Híres, nagy ember lettél vénségedre – szólalt meg újból gúnyosan a látomás –, nagy magyar cigányfestő. Tele vannak az újságok a neveddel. Mind ezt tudod-e minek köszönheted?

– Semmi esetre sem a fajtám jóindulatának – felelte Jano –, hiszen világéletemben bolondnak néztek és kinevettek engem, csak azért, mert külön akartam lenni náluk.

– És most nem néz bolondnak senki? – kérdezte heherészve a látomás. –

Ezck a torzszülemények – mutatott a fal mellé stócolt festményekre – talán megváltoztatják az emberek véleményét?

– Az ördögét igen – mordult Jano kedvetlenül a látomásra. – De most már hagyjál békén, mert az én csctem, úgy látszik, nem olyan karmesteri pálcá, mint amilyennel te a mennybéli zenekarodnak dirigálsz.

A látomás láthatóan megbotránkozott e szavak hallatára. Ennek ellenére gyöngéden ölébe vette a lázas szemű, beteg remetét, mint régen-régen, jóval a halála előtt, amikor Jano még gondtalan, boldog, porbafingó kis cigánycsemete volt, s szelíd, bölcs hangon, halkán suttogni kezdett egy mesét.

Egyszer volt, hol nem, egy ember – a nevét nem mondjuk meg. Elment Istenhez és panaszkodott, hogy ez a föld nem elég jó neki, s azt mondta, hogy ő a Gyöngykapus Égbe akar jutni.

Isten először az égen járó holdra mutatott, megkérdezte az embertől, hogy nem jó játékszerc-e, s az ember a fejét rázta. Azt mondta, hogy rá sem akar nézni. Akkor Isten rámutatott a messzeségben kéklő dombokra, megkérdezte, nem szépek-e a vonalaik, s az ember azt mondta: csúnyák és közönségesek. Most megmutatta neki Isten az orchidea és az árvácska szirmait, felszólította, hogy ujjával tapogassa meg bársonyos körvonalait s megkérdezte, nem ritka szép-e a színek elrendezése, az ember pedig azt felelte: nem. Végtelen türelmében Isten elvitte az akváriumba, megmutatta neki a hawai-halak káprázatos színeit és alakját, de az ember azt mondta, hogy mindez nem érdekli. Isten akkor elvitte egy árnyas fa alá, hűvös szellőt parancsolt elő, megkérdezte az embert, hogy nem élvezi-e, s az ember azt felelte, hogy ez nem hat rá. Elvitte akkor Isten egy hegyi tóhoz s megmutatta neki a víz csillogását, a fenyőerdőn átsüvöltő szél hangját, a sziklák nyugodt fenségét és gyönyörű visszautkröződését a tóban, az ember pedig azt felelte, hogy őt mindez nem tudja felizgatni. Isten azt gondolta, hogy ez a teremtménye nem valami szelíd természetű és izgalmasabb látványokat kíván, elvitte hát a Sziklás-hegység tetvéjére, a Nagy Canyonba, mutatott neki cseppkőbarlangokat, gezirceket, homokdűnéket, tündérujj alakú kaktuszokat a sivatagban, megmutatta a Himalája havát, a Jange zátonyait, a Sárga Hegység gránitcsúcsait, a Niagara örvénylő vízesését s megkérdezte, vajon nem tett-e meg minden tőle telhetőt, hogy eléggé széppé varázsolja ezt a földet szemé, füle és gyomra gyönyörködtetésére, de az ember még mindig lármásan követelte a Gyöngykapus Eget. – Ez a föld – mondotta – nem elég jó nekem. – Te önhitt, hálátlan patkány! – mondta az Isten. Hát ez a föld nem elég jó neked! No, akkor elküldelek a pokolba, ott majd nem látod a szálló felhőket, a virágzó fákat, nem hallod a csörgedező patakokat, s ott élhetsz örökké, napjaidnak végeztéig. – Azzal elküldte Isten egy városi lakásba...

– Szép és tanulságos mese – motyogta bágyadtan Jano. – Kár, hogy a szerzőjét nem ismerem.

– Lin Yutang vagyok – szólalt meg ekkor egy szalmasárga színű könyv a küszöbön.

– Te vagy tehát, te híres – dadogta Jano meglepetten.

– Híres? Az szívem, te vagy – mondta a szalmasárga színű „párna”. – Én csak a vánkosod vagyok...

Jano a meglepetéstől majdnem újból szélütést kapott, s ettől hirtelen magához tért.

– A rosseb enné meg – dörmögte zsibbadt tarkóját tapogatva –, már megint itt aludtam a küszöbön...